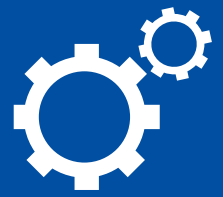
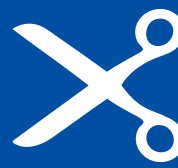

WE LEREN ALTIJD
10 JAAR ETV.NL

BEREDENEERDE
BIBLIOGRAFIE

D

eze beredeneerde bibliografie bevat geen uitputtend overzicht van bronnen. Daar waar sprake is van publicaties en onderzoeken over ETV.nl kan de lezer een uitgebreid overzicht hiervan, ingedeeld per jaar, vinden op www.etv.nl onder 'Over ETV.nl'. In deze bibliografie staan geen uitgebreide literatuurbeschrijvingen. Wel de naam van de publicatie, de auteur(s) en het publicatiejaar. Daarmee kan de lezer de publicatie zelf op internet vinden.

1 BOUWEN AAN EEN LEEROMGEVING VOOR LAAGOPGELEIDEN

Over de staat van educatie in Nederland zie Van Schoonhoven: *Educatie op een kruispunt, Ontwikkelingsrichtingen voor volwasseneneducatie* (2012).

Het aantal van 1,6 miljoen mensen die moeite hebben met internet, is een aantal dat vooral in de periode voor 2012 genoemd werd. Maar ook nog op websites van het ministerie van SZW en van de VNG in 2013. In Van Deursen/Van Dijk: *Tendrapport internetgebruik 2012* staat dat tussen 2007 en 2011 het aantal digibeten is afgenomen van 13% tot 8%. In 2012 valt 4% van de Nederlanders in deze categorie.

Op internet is over het Nationaal initiatief 'Lang Leve Leren' weinig meer te vinden. Over dit initiatief ook F. Mulder: 'Leven(s)lang leren in een deadlock.' Het daaropvolgende plan van het Nationaal initiatief 'Lang Leve Leren' met sociale partners e.a. is *Een open en flexibele infrastructuur Leven Lang Leren* (2008). Het advies van de Onderwijsraad uit 2005 is *Educatie en media*. In 2003 brengt zij het advies *www.web-leren.nl* uit. Over de acties voor een leven lang leren in Nederland zie Goldsteyn: *Waarom groeit leven lang leren in Nederland niet sterker ondanks de vele adviezen erover?* (Universiteit Maastricht 2012).

Dat er meer dan voldoende evidentie is voor het effect van trainingen basisvaardigheden op de werkvloer blijkt bijvoorbeeld uit *Measures of Success, Workplace Literacy & Essential Skills. Background paper* (The Centre for Literacy, Canada, May 2010), MacLeod/Straw: *Adult Basic Skills (Reading: CfBT Education Trust, 2010)* en *Upskilling Partnership Programme, Evaluation Report* (Department of Labour, New Zealand 2010). Stichting van de Arbeid initieerde Bouma/Ruig: *Werken met taal, Bestrijding van laaggeletterdheid door sectoren en bedrijven* (2010).

De gegevens over laagopgeleiden en werk komen ook uit Buisman e.a.: *PIAAC: Kernvaardigheden voor werk en leven*

(oktober 2013). De gegevens over gebruikers van de *Lees-en Schrijf!*-programma's zijn uit Smit/Camo: *Gebruikersonderzoek Oefenen.nl* 2012 (2013).

Het advies van het RWI is *We worden er beiden beter van, Investeren in de ontwikkeling van werknemers met een lage en/of verouderde opleiding*, 2011. Dit advies is gebaseerd op de volgende twee rapporten: Gielen/Van der Neut e.a.: *Vakkrachten in ontwikkeling, Praktische mogelijkheden om lageropgeleiden tot scholing te bewegen* (2011). Dit maakt duidelijk waartoe stimuleren en investeren in scholing voor lager opgeleiden leidt. Parallel hieraan voerde TNO ook een onderzoek uit: Sanders/Keijzer e.a.: *Duurzame inzetbaarheid, Inventarisatie van doelgroepen en de noodzaak tot scholing* (2011). In Steehouder e.a.: *Wat maakt leren van laaggeletterde volwassenen effectief en hoe kunnen leereffecten gemeten worden* (2013) wordt het belang van de werkcontext voor leren nog eens benadrukt. Voor een evaluatiemodel dat lange termijnimpact meet van aan de werkplek gerelateerde taal en andere vaardigheden zie *Measures of Success, Workplace Literacy & Essential Skills* 2010. Dat slechts 8% van de bedrijven en instellingen in Nederland groter dan 20 werknemers opleidingen voor laaggeletterde werknemers biedt staat in *Rapportage onderzoek Educatieve kaart laaggeletterdheid* (Langedijk SWO, 2013).

Over leergedrag van laagopgeleide volwassenen Vermeersch/Vandenbroecke: *Het leren zoals het is ... bij volwassenen met een geletterdheidsrisico* (Leuven: HIVA 2010).

Over het gebruik van ETV.nl-materialen in non-formele educatie Smit/Bersee: 'Om van gewone dingen meer te weten', *Een brede verkenning naar het gebruik en de waarde van ETV.nl-materialen in non-formele educatie voor volwassenen*, 2011.

Met de omschrijving van de begrippen formeel, non-formeel en informeel leren, sluiten we aan bij de begripsom-

schrijvingen in Doets, Van Esch e.a.: *Palet van de non-formele educatie in Nederland* (CINOP 2008) en voor het onderscheid formeel en informeel bij Rubens: *E-learning Trends en ontwikkelingen* (2013).

Over de behoefte aan begeleiding zie De Greef/Bohenn: *Ondersteuning en certificering van digitaal leren voor laagopgeleiden* (2011). De behoefte van leerders – ook van laagopgeleide leerders – aan zelfsturing is een van de meer opvallende uitkomsten van dit rapport.

De oproep aan de Tweede Kamer is *Leren met televisie: goed bekeken! Educatieve televisie met mediamix als instrument voor inburgering en participatie van volwassenen*. Een oproep aan de Tweede Kamer en het kabinet om een stevige impuls te geven aan educatieve televisie ter versterking en uitbreiding van reeds op gang gebrachte initiatieven door de wethouders van onderwijs en integratie van de vier grote gemeenten, de voorzitters van de colleges van bestuur van de vier betrokken Regionale Opleidingencentra, de directeurs van de betrokken regionale omroepen, de directies van NPS, Teleac/NOT, ROOS, MTNL, Mira Media, Nemo, ITTA en de netcoördinator Z@ppelin. Den Haag, 16 juni 2003.

ETV.nl deed in 2004 een verkenning naar meetinstrumenten: *Metten en weten* (Vaske/Winninghoff). IVA beleidsonderzoek en advies deed dat in 2005 met Van der Neut e.a.: *Het rendement van ETV.nl*. De Open Universiteit publiceerde in 2007 Van der Baaren e.a.: *Secundaire analyse ETV.nl*. Nicis Institute ontwikkelde een toolbox met meetinstrumenten: Argiolu e.a.: *ETV.nl Toolbox, Instrumenten voor het meten van effecten van een educatieve mediamix* (2008).

Zie voor de helpdesk Langens: *Pilot Online ondersteuning* (CINOP 2010)

De screening van materialen op *Oefenen.nl* is Jansen: *Screening ETV.nl-materialen op www.oefenen.nl* (2011).

Het onderzoek naar leren in verschillende contexten is De

Greef e.a.: *Leren in verschillende contexten; De opbrengsten van taal- en basisvaardigheden voor laagopgeleiden* (2012). De rapportage over de opbrengsten van vier jaar Aanvalsplan laaggeletterdheid is Steehouder e.a.: *Opbrengsten in beeld* (2011).

Over sociale media en laagopgeleiden en laaggeletterden zie bijvoorbeeld Chovanec e.a.: *Social Networking Sites & Adult Literacy Learning, Raising the Issue* (2011) en Smythe: *Incorporating Digital Technologies in Adult Basic Education* (2012). Over dat er nauwelijks drempels zijn voor volwassen leerders om van internet gebruik te maken zie *Investigating the Language and Literacy Skills required for independent online learning* (2008).

In Smit/Camo: *Gebruikersonderzoek Oefenen 2012* (2013) ook de eerste verkenning naar dataverzameling.

Voor verankering zie ook Bersee/Vaske: 'Naar een volwasseneneducatie nieuwe stijl' in *Sociaal Bestek* (nr. 8/9, 2013) en Klute/Vaske 'Digitaal waar het kan, persoonlijk waar het moet.' In: *Sociaal Bestek* jaargang 75, nr. 10, 2013.

2 OP HET DIGITALE PAD

Op www.etv.nl staan vanaf 2006 de jaarverslagen van ETV.nl.

Zie voor acties die de overheid zou moeten ondernemen om de burger meer gebruik te laten maken van internet en internetdiensten *De burger gaat digitaal* (Bureau Nationale ombudsman december 2013).

ETV.nl deed een verkenning naar mobiele technologie in het onderwijs: *M-leren en de mobiele telefoon* (Vaske/Winninghoff 2008). Zie voor de digitale *Handleiding Digitales* (ETV.nl/Mira Media 2007). Voor de Haagse digitale zie *Haagse Herinneringen, Vastleggen van Erfgoed met de Digitale methode. Handleiding* (2012). Over de potentie van online technologie om leer materiaal aan te bieden zie bijvoorbeeld *Use of Digital Technology to support Adult Literacy and Numeracy Provision* (NIACE 2011) en *Scaling up, Achieving a breakthrough in adult learning with technology* (Ufi 2012) en *Finding Our Way* (Alpha Plus 2012). Over taalvaardigheden die nodig zijn voor onafhankelijk online learning zie *Silver-Pacuilla: Investigating the Language and Literacy Skills required for independent online learning* (National Institute for Literacy, Washington 2008).

De internationale verkenning van ETV.nl is Sonnemans/Winninghoff, e.a.: *Venster op de wereld, Een verkenning naar educatieve televisie in de wereld. Deel 1 Rapport en Deel 2* (Stichting Expertisecentrum ETV.nl 2004). Voor internationale voorbeelden door NALA zie *Distance Education Policy 2007-2010* (2008) en Hegarty/Feeley: *Connected! Improving literacy and computer skills through online learning* (NALA 2011). Het Aanvalsplan is *Van A tot Z betrokken, Aanvalsplan Laaggeletterdheid 2006-2010* (min van OCW 2005). Meest recent over *Writeon* is Feeley/Hegarty: *Distance Literacy: filling the gaps in a time of recession, An Evaluation of NALA's Distance Learning Service in 2012* (NALA 2013).

Over de bijdrage aan de conferentie in Florence zie Vaske/

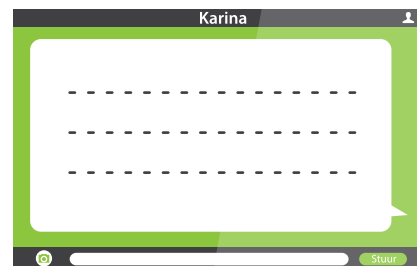
Schrijvers-van de Peppel: 'Digital Learning: A Breakthrough for Low-Skilled Adults'. In: *ICT for Language Learning 2013* (2013).

vraag 3

Korte berichten

Schrijf een sms'je aan je zus. Schrijf dat je later thuiskomt, omdat je moet overwerken. Schrijf ook dat je de boodschappen meeneemt.

3 OEFENEN.NL, VOOR KENNIS EN BASISVAARDIGHEDEN

In dit hoofdstuk zijn gegevens gebruikt uit Smit/Camo: *Gebruikersonderzoek Oefenen.nl 2012 (2013)*. De inventarisatie van op internet aanwezig oefen- en leermateriaal voor taal is Smit: *Inventarisatie online oefenmateriaal Nederlandse taal (2010)*. Over de portal *Oefenen.nl* zie Van den Berg/Te Velde/Vaske/Winninghoff: *Portal Oefenen.nl, Een groeimodel (2010)* en 'Vaardighedenportal helpt burger op weg'. In: *FactorICT, Beleidsmagazine over slim gebruik van ICT*. Ministerie van Economische Zaken. Jaargang 11, nr. 5 (2009).

Zie voor de helpdesk Langens: *Pilot Online ondersteuning (CINOP 2010)*, Langens/Hanekamp: *Online ondersteuning voor laaggeletterde gebruikers van www.lesenschrijf.nl (CINOP 2011)* en Hanekamp/Bos e.a.: *Vrijwilligers in educatieve trajecten (CINOP 2012)*. Voor de rol van vrijwilligers in relatie tot *Oefenen.nl* zie *Vrijwilligers in educatieve trajecten (CINOP 2012)*.

Het *Handboek NT1, Voor docenten en opleiders* is uit 2009.

vraag 16

Lijstjes

Je hebt nog twee dagen voor je met vakantie gaat. Wat moet je nog doen op je werk? Maak een lijstje.

4 DE PROGRAMMA'S, GEVARIEERD EN FUNCTIONEEL

In dit hoofdstuk is vooral gebruik gemaakt van de verschillende gebruikersonderzoeken die ETV.nl heeft laten uitvoeren. Het meest recente is Smit/Camo: *Gebruikersonderzoek Oefenen.nl 2012 (2013)*. Eerdere onderzoeken zijn Smit/Bersee: *'Om van gewone dingen meer te weten', Een brede verkenning naar het gebruik van en de waarde van ETV.nl-materialen in non-formele educatie voor volwassenen (2011)* en Smit/Bersee: *'Ik wil nou eens zelfstandiger worden!' Een kwalitatief onderzoek naar ervaringen van laaggeletterden en docenten met het multimediaprogramma Lees en Schrijf! Taal op je werk (2009)*. Over *Thuis op School* Smit: *Thuis op school onder de aandacht, Een kwantitatief onderzoek naar het multimediaprogramma Thuis op School onder scholen en instellingen in Den Haag (2011)*.

Over de recente standaarden zie *Standaarden en eindtermen* v.v. 's-Hertogenbosch: CINOP, 2012

Voor de eisen aan een digitale leeromgeving en succesfactoren van digitaal leren zie De Greef/Bohenn: *Ondersteuning en certificering van digitaal leren voor laagopgeleiden (2011)*.

Over laagopgeleiden en digitale vaardigheden Houtkoop/Allen e.a.: *Kernvaardigheden in Nederland: Resultaten van de Adult Literacy and Life Skills Survey (ALL) (Expertisecentrum Beroepsonderwijs 2012)* en Buisman e.a.: *PIAAC: Kernvaardigheden voor werk en leven (oktober 2013)*. PIAAC nuanceert daarmee de opmerking dat de computer in zijn algemeenheid een complicerende factor vormt voor laaggeletterden uit de recente publicatie Gillebaard/Vankan: *De digitale (zelf)redzaamheid van de burger: ondersteuning bij de Digitale Overheid 2017 (Dialogic, 2013)*. De eerder genoemde groep van 4% digibeten in 2012 gebruikt nauwelijks hun computer, heeft vrijwel nooit een tablet, smartphone of spelcomputer, maar de helft beschikt wel over een mobiele telefoon. Gillebaard/Smit e.a.: *Kennispositie van Mediawijsheid, Competenties: inventarisatie*

onderzoek 2005-heden (Nextvalue/Dialogic 2013) geeft aan dat ook non-formele educatie, zoals cursussen rondom het e-learningprogramma *Klik & Tik* in bibliotheken, zorgt voor het boeken van vooruitgang op velerlei aspecten voor digibeten.

De afstudeerscriptie van Wilma Verhoeks heet *'Kijken is goed! Luisteren gaat je hoofd niet in' (2005)*. De *Lees en Schrijf!*-programma's zijn grotendeels tot stand gekomen vanuit *Van A tot Z betrokken, Aanvalsplan Laaggeletterdheid 2006-2010 (min. van OCW 2005)*. CINOP publiceerde de *Monitor Lees en Schrijf!* (2007). Het onderzoek over *Lees en Schrijf! Taal op je werk* uit 2008 is Smit/Bersee: *'Ik wil nou eens een keer zelfstandiger worden!'*.

Zie voor de *Klik & Tik*-programma's Smit/Van de Ven: *Van kickstart tot cursus. Een kwalitatief onderzoek naar succesfactoren en verbeterpunten bij de inzet van de Klik & Tik-materialen bij educatie voor mediawijsheid in bibliotheken (2012)* en Smit/Camo: *Monitor Klik & Tik in bibliotheken 2012-2013 (2013)*. Voor de proef 'E-loket op 1' zie *E-loket op 1, Signaleren en doorverwijzen van digibeten. Eindrapport, januari 2011 (Novay)*. Zie voor de maatschappelijke digistage www.siobarchief.nl onder 'Mediawijsheid'.

5 STERK DOOR SAMENWERKING

De reader voor de conferentie in 2003 is *Educatieve televisie: een goede investering voor onderwijs en inburgering!* Het rapport voor het Brabantse programma 'Kenniss = Meedoen' is *Leerkansen voor laagopgeleiden, 'Goed Bij in Brabant': Feiten, cijfers, theorie en praktijk* (2005). De evaluatie van dit programma is *Evaluatie pilotprojecten 'Goed Bij in Brabant' 2006-2007* (Wise up Arbeidsmarktconsultancy 2008). Het rapport van vijf jaar later is *4xL: Lang Leve Leren Laagopgeleiden, Van ideaal naar waar verhaal* (2010).

Het onderzoek naar het gebruik van ETV.nl-materialen in non-formele educatie is Smit/Bersee: *'Om van gewone dingen meer te weten', Een brede verkenning naar het gebruik en de waarde van ETV.nl-materialen in non-formele educatie voor volwassenen* (2011).

Voor de aanbeveling van mevrouw Chanaat zie ook Klute/Vaske: 'Digitaal waar het kan, persoonlijk waar het moet. In: *Sociaal Bestek* (2013) Over digitale dienstverlening door de overheid zie Bommeljé e.a.: *De burger kan het niet alleen, Digitale dienstverlening die past bij digitale vaardigheden van burgers* (2013)

Voor de SW-portal zie Bersee: 'Digitaal leren ook bij laagopgeleiden effectief, Expert aan het woord.' en Roeske: 'Welplaat test nieuwe e-learningportal SW', beide in: *BuitenGewoon werken* (2012)

Zie voor de *Klik & Tik*-programma's Smit/Van de Ven: *Van kickstart tot cursus* (2012) en Smit/Camo: *Monitor Klik & Tik in bibliotheken 2012-2013* (2013).

Voor het project 'Wereldwijd in de huidige samenleving' zie Ijpelaar: *Social Return On Investment: een kans voor de Bibliotheek?!* (MMIJ meetbaar & zichtbaar 2013).

Over zelfsturing De Greef/Bohenn: *Ondersteuning en certificering van digitaal leren voor laagopgeleiden* (2011).

Voor het Amsterdamse programma 'Educatie Werkt' zie

Educatie Werkt!, Amsterdams beleid voor volwasseneneducatie 2013-2015 (DWI, Educatie & Inburgering 2012). Voor de externe analyse zie *De zelfredzame Amsterdammer, de economie en de stad. Een externe analyse in vier werelden* (de Argumentenfabriek 2012).

Voor samenwerkingspartners zie ook de bijdrage van Bersee/Vaske: 'Naar een volwasseneneducatie nieuwe stijl' in *Sociaal Bestek* (nr. 8/9, 2013).

Maan - manen

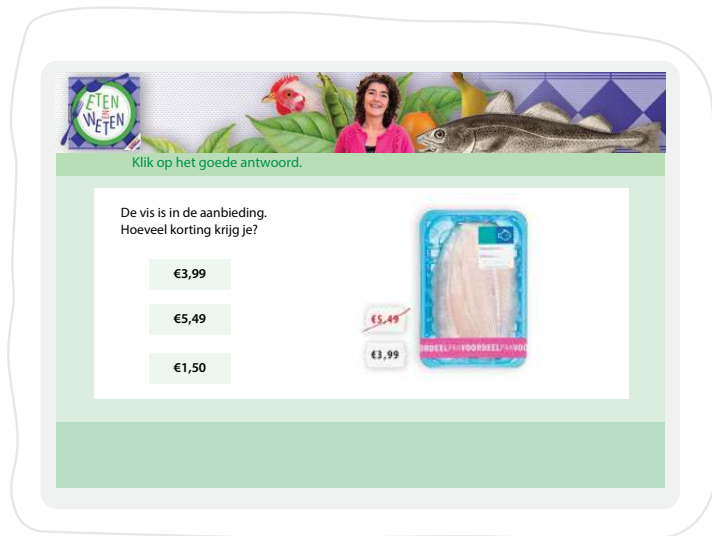
Kijk naar de woorden:

een **maan**
een **teen**
een **sloop**

twee **ma**nen
twee **te**nen
twee **slo**pen

'ETV.NL WEET ALS GEEN
ANDER MET HUN PRODUCTEN
IN TE SPELEN OP DE
VERANDERENDE TIJDGEEST,
WENSEN VAN DOELGROEPEN
EN DIGITALE OMGEVING.

(ED KLUTE DIRECTEUR, MIRA MEDIA)

Ana wil naar de kapper. Ze wil haar lange haar verven. Ze weet niet of dat slecht is voor je haar. Ze weet ook niet welke kleur mooi is. En wat kost het eigenlijk? Zit je dan de hele middag bij de kapper? Of is het zo klaar? Ze gaat de kapper bellen. Ze maakt een lijstje met vragen voor de kapper.

vraag 6

Maak een lijstje voor Ana. Schrijf drie vragen op.

1	
2	
3	

'JAAR IN JAAR UIT ONTWIKKELT ETV.NL ZEER TOEGANKELIJK DIGITAAL LESMATERIAAL WAARMEE IEMAND MET WEINIG OPLEIDING ZIJN ACHTERSTAND KAN INHALEN. EEN FANTASTISCHE PARTIJ OM VOOR EN MEE SAMEN TE WERKEN!'.

(MARK SIEBELER, DIRECTEUR EMMIA MULTIMEDIA)

COLOFON

WE LEREN ALTIJD

10 jaar ETV.nl

AUTEURS

Ella Bohnenn, Ben Vaske en Huub Winninghoff

REDACTIE

Ella Bohnenn en Ben Vaske

EINDREDACTIE

Mevrouw VANMULKEN

VORMGEVING

Mevrouw VANMULKEN

ISBN/EAN: 978-90-821854-0-9

© 2014 Stichting Expertisecentrum ETV.nl, Den Haag

De Creative Commons-licentie 'Naamsvermelding-NietCommercieel-GelijkDelen 3.0 Nederland' (CC BY-NC-SA 3.0) is van toepassing op dit werk, met uitzondering van de afbeeldingen waarop copyright rust en op de publicatie als geheel. Dat betekent dat delen van het werk gekopieerd mogen worden, verspreid, doorgegeven en bewerkt maar niet het boek als geheel. Meer informatie over de Creative Commons-licentie: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/nl>.

'IK GEBRUIK ETV.NL
OM VAN GEWONE
DINGEN MEER TE
WETEN'

(GEBRUIKSTER VAN ETV.NL)

We leren altijd

'SINCE 2004 NALA AND ETV.NL HAVE SHARED INFORMATION ABOUT EVERYTHING FROM TELEVISION PROGRAMMING FOR LITERACY LEARNERS, MARKETING AND PROMOTION AND MORE RECENTLY **INNOVATIVE USES OF THE INTERNET** TO REACH OUT AND ENGAGE HARD-TO-REACH LITERACY LEARNERS. NALA LOOKS FORWARD TO LEARNING WITH ETV.NL INTO THE FUTURE AROUND THIS **SIGNIFICANT EUROPEAN WIDE ISSUE.**'

(TOM O'MARA, DISTANCE LEARNING COORDINATOR NALA
(NATIONAL ADULT LITERACY AGENCY, DUBLIN))